

Irena Vodopija – Dubravka Smajić
(Osijek, Hrvatska)

STARI ILOČKI KULINARSKI LEKSIK

Abstract: This paper will present Ilok speech and culinary lexicon of Ilok documented in two old Ilok cook books from the two previous centuries: in “Kuvarka” by Barbara Klasanović from 1896 and the collection of recipes by Zorka Kovačić from 1947.

Phonological, morphological and syntactic versions of Croatian culinary lexicon will be discussed. Words and expressions that entered Ilok speech from German, Turkish and Hungarian, directly or indirectly, will be described and compared. The reasons for linguistic borrowing in the local speech were numerous migrations of the population in Ilok area.

Keywords: culinary lexicon, Ilok speech, German loanwords, Turkish loanwords, Hungarian loanwords, local version of Croatian culinary lexicon

Predmet istraživanja Slavonije

Istraživanje *Kuharica kao svjedok i čuvarica kulture, vremena i jezika u na prostoru istočne Slavonije* temelji se na prikupljanju i analizi dostupnih kuharica, odnosno zbirki recepata s toga područja.

Predmet interesa i istraživanja pojavio se slučajno. Došla nam je u ruke kopija stare kuharice koja je izazvala pozornost ponajprije naslovom (*Kuvarka*), potom godinom zabilježenom na prvoj stranici (1896.), nazivima jela i najposlije vrlo urednim rukopisom. Tako je *Kuvarka* postala poticaj za istraživanje samih zapisa recepata, naziva jela, naziva za posuđe, sastojaka, mjera, opisa i uputa za pripremu jela i dakako jezika kojim je pisana.

U međuvremenu dolazimo do još jedne zbirke recepata iz sredine 20. stoljeća. Nametnula se misao kako bi se zbirke recepata mogle na temelju određenih elemenata usporediti i tako se jednokratna analiza pretvorila u istraživanje koje je još u tijeku.

Istraživanje *Kuharica kao svjedok i čuvarica kulture, vremena i jezika u istočnoj Slavoniji* temelji se na analizi (zasad) dviju dostupnih rukopisnih kuharica, odnosno točnije – zbirki recepata.

Kuharice ili zbirke recepata

Na početku se nametnulo terminološko pitanje. Govori li se o kuharicama ili samo o zbirka receptata? Pojam kuharica ne nalazimo u svim rječnicima. Pronađeno je sljedeće određenje: „1 a) Ž. spol prema kuhar, b) pejor. prosta i neuglađena ženska osoba; 2. etnol. platno izvedeno i ukrašeno crtežom i tekstom izvedenima ručnim radom koncem, izvješeno u kuhinji, obično iznad štednjaka; 3. knjiga kuharskih recepata.“ (Anić 1998: 464). Pomalo je neobično što se pojam kuharice kao zbirke recepata javlja kao treće, a ne drugo značenje

navedenoga pojma. Na isti se način navedeni pojam određuje i u Hrvatskom enciklopedijskom rječniku (Anić 2003: 643).

Ako bismo se držali određenja kuharice kao knjige, što neki jezici u sebi impliciraju, kao npr. engleski *cookbook*, njemački *Kochbuch*, mađarski *szakácskönyv*, a u hrvatskom se jeziku tek u tumačenju pojma određuje da je to knjiga (receptata), predmet ovoga istraživanja, dakle, ne bi bile kuharice (knjige), nego rukopisne zbirke receptata. Međutim, prvi rukopis nosi naziv *Kuvarka*, a da je bio tiskan, mogao je ponijeti naziv kuharice.

Kako je istraživanje dobilo naziv prema najprije analiziranoj *Kuvarki*, držat ćemo se prvotnoga naziva uvažavajući naslov originala, ali ćemo ipak razlikovati kuharicu od zbirke receptata.

Drugi rukopis samo je zbirka koja jedino nosi ime svoje vlasnice, zapisivačice, kako je zabilježeno na prvoj stranici, *Kovačić Zorke*. Ponekad se govori o obiteljskim kuharicama i pritom se misli na zapise receptata koji su se godinama čuvali u obiteljima. Prema tome, nije lako odrediti granicu između zbirke receptata i kuharice. Pojam kuharica može biti atribuiran kao narodna, internacionalna, nacionalna, etnička, povijesna, instruktivna, profesionalna, obiteljska itd. Za posljednju navedenu vrstu – obiteljsku kuharicu – može se reći kako pripada pučkom stvaralaštvu i pučkoj literaturi budući da su ljudi oduvijek prikupljali tradicionalne recepte bilježili ih i čuvali u svojim (uvjetno rečeno) obiteljskim kuharicama. Prema tomu se može vidjeti da pojam kuharice ponekad može pokrivati i šire semantičko polje od navedenoga u rječnicima.

U našem će se istraživanju ipak uvažavati razlika između kuharice i zbirke receptata, ali ćemo radi lakšega imenovanja prvu analiziranu zbirku nazivati *Kuvarka Barbare Klasanović*, a drugu *Zbirkom receptata Zorke Kovačić*.

Prostor i vrijeme

Prostor s kojega potječu zbirke receptata istočna je Hrvatska, gradić Ilok. Ilok je mjesto duge, bogate i burne prošlosti. Smješten je u Vukovarsko-srijemskoj županiji na desnoj obali Dunava, a na zapadnim obroncima Fruške gore.

Nalazi kamenoga oruđa i keramike upućuju na život još u kameno doba. Iz bakrenoga doba postoje tragovi badenske, vučedolske i vinkovačke kulture. U brončano doba na taj prostor dolaze ilirsko-panonska i tračko-dačka plemena. U starije željezno doba pristižu Iliri, a u mlađe željezno doba Kelti. Rimljani osvajaju prostore sve do Dunava i na mjestu današnjega Iloka osnivaju utvrdu Cuccium. Za seobe naroda doseljavaju se tu Hrvati, a to područje od 1102. ulazi u državno zajedništvo s Ugarskom. Turci zaposjedaju Ilok 1526. i vladaju sve do 1688. godine.

Austrijska vojska ulazi u Ilok 1697. pa grad potpada pod upravu austrijske carske vojske i Dvorske komore, a prelazi u vlasništvo obitelji Odescalchi (Štebih 2003: 294).

Poslije odlaska Turaka u Ilok dolaze Hrvati iz okolnih naselja, Bačke, Dalmacije, Like, Srbi iz Bačke i Srbije, a u drugoj polovini 19. stoljeća od

drugih naroda u najvećem broju pristižu Slovaci, potom Nijemci, Mađari i Židovi.

U 20. stoljeću dva svjetska i Domovinski rat uzrokom su migracijama stanovništva. Nakon Drugoga svjetskoga rata iz Iloka gotovo nestaju Židovi i Nijemci. Doseljavaju se Vojvođani i Žumberčani, a potom Hercegovci. Iločki starosjedioci odlaze u Njemačku, Austriju i Australiju. Danas u Iloku većinsko stanovništvo čine Hrvati, a od manjina prisutni su Srbi, Slovaci, Mađari i Nijemci.

Ilok je u svojoj povijesti imao važnu administrativnu, kulturnu i prosvjetnu ulogu. Od 1745. Ilok postaje sjedištem podžupana Županije srijemske tako da grad ima liječnika, općinsko poglavarstvo, poštanski ured, javne bilježnike, odvjetničke urede, ali i brojne obrtnike (Štebih 2003: 294).

Znano je da su promjene u jeziku između ostaloga uzrokovane ratovima i migracijama stanovništva. Sva ukratko navedena povijesna zbivanja, posebno dodiri pripadnika različitih nacionalnosti, dovode i jezike u kontakt. Tako je hrvatski jezik u Iloku bio u kontaktu s turskim, njemačkim, slovačkim, mađarskim, srpskim, što se u izvjesnoj, manjoj ili većoj mjeri očituje i u zapisima recepata koji su predmet naše analize.

Obilježja dvaju rukopisnih zapisa recepata

Kao što je navedeno, u radu je riječ o rukopisnim zapisima recepata s istoka Hrvatske, iz Iloka. Prva zbirka recepata naslovljena je *Kuvarka*, s imenom Barbare Klasanović na naslovnoj stranici na kojoj je zabilježena i godina 1896., dok se na posljednjoj stranici ističe godina 1872. Druga, nenastavljena, zbirka je recepata Zorke Kovačić iz 1947. Iz navedenih godina može se zaključiti da te dvije zbirke recepata dijeli više od pola stoljeća, točnije 75 godina. Prvu je kuharicu zapisao izvjesni M.K., ili kako sam kaže „napisatelj iliti prepisatelj“, bilježeći i nadnevak „15. Septembra 1872.“. Istražujući, došlo se do pretpostavke kako je zapisivač *Kuvarke* bio svećenik Marko Klasanović, brat supruga Barbare Klasanović. Ime Barbare Klasanović stoji na naslovnoj stranici, ali u prvi mah zbunjuje godina 1896. Između dviju navedenih godina, one na prvoj i one na posljednjoj stranici, vremenski je raspon od 24 godine. Naime, godina koja stoji na prvoj stranici ne govori o nastanku kuharice, nego je godina koju je netko ubilježio uz ime Barbare Klasanović, koja je recepte najvjerojatnije kazivala, a možda i sama zapisivala, a potom ih je navedeni M.K. zapisao ili prepisao. Pretpostavljamo, dakle, kako je zbirka nastajala tijekom određenoga vremena i kako je njezin prijepis i/ili zapis dovršen 1872. Također pretpostavljamo kako je tko od potomaka, odnosno nasljednika u obitelji shvatio da se radi o vrijednoj zbirci pa je upisao godinu 1896. (i tako nesvjesno i nenamjerno izazvao zabunu u datiranju nastanka zbirke).

Druga zbirka recepata, s istaknutom godinom 1947., nepotpuna je. Recepte je zapisivala Zorka (Zora Jela Mira) Kovačić, rođena Matković. Zorka Kovačić rođena je u građanskoj obitelji 18. srpnja 1921. u Iloku u kojem je i umrla 26. prosinca 1974. Prema sjećanjima sugrađana pohađala je (vjerojatno)

građansku školu, a bavila se pripremanjem i prodajom kolača. Njezina zbirka nije naslovljena, obuhvaća samo recepte kolača, ali prema iskazima (sjećanjima) zbirka je bila cjelovita, tj. sadržavala je i recepte ostalih jela, a pretpostavlja se da se nalazi u privatnom posjedu u Zagrebu. Recepti su zapisivani u bilježnicu s rubno utisnutom abecedom, pa se i prema izostanku nekih slova abecede zaključuje kako rukopis nije cjelovit. Međutim, i kao necjelovit bio je također vrijedan predložak za istraživanje.

Dakle, kao što je rečeno, dvije zbirke recepata dijeli 75 godina pa je zanimljiva njihova usporedba, na temelju komparativnih elemenata. Kao elementi komparacije javljaju se rukopis, struktura zbirke, oblik zapisa, sadržaj, naslovi/nazivi recepata, jezik (dijalekt, leksik, pravopis i dr.) i stil.

Vanjska obilježja

Usporedbom vanjskih obilježja uočavaju se sličnosti - obje su rukopisne zbirke recepata i obje potječu s istoga prostora. Ujedinjuje ih, dakle, prostor istočne Slavonije, odnosno grad Ilok. Objе su ostale kao rukopisni obiteljski zapisi. Takve zbirke zadržavaju duh svojega vremena, ali su po svojoj namjeni povezane i sa sličnim privatnim zapisima recepata kakvih i danas ima.

Promatraju li se formalna obilježja teksta, zamjećuje se istovrsna struktura. Svaki pojedinačni zapis tekst je kojemu je osnovni razlog postanka semantički i informacijski. Svaki od zapisa ima gotovo istovjetnu formalnu strukturu, a isto tako i informativno-semantički sloj. Zapisi se javljaju prema sljedećem formulaičnom obliku – naziv jela, sastojci te uputa za pripremu. Po tome se takvi zapisi mogu motriti i kao pučki fenomen, budući da formulaičnost olakšava čitanje (ali i postupak spravljanja jela). Objе zbirke imaju gotovo jednaku vizualnu organizaciju jezičnoga materijala. Međutim, kako je *Zbirka recepata Zorke Kovačić* po svojem postanku i namjeni bila manje zahtjevna od *Kuvarke*, uz naslove recepata stoje i komentari, zabilješke: *jako fino, jako dobre (višnje za štrudlu), (kolači) od Aniške, (torta) od gđe Višnjor(?)* ili samo prezimena *Benešić, Birmanac, Ferenčić, Jelinek, Tomić, Karasović*. Sličan način atribucije recepata provodi se i danas u privatnim zapisima recepata.

Rukopis kojim je pisana (prepisana, zapisana) *Kuvarka* Barbare Klasanović uredan je ujednačen školovani rukopis ispisivan u bilježnicu bez linijature. Posebna je pozornost usmjerena na pisanje naziva jela. Nazivi su napisani krasopisom. Svaka je riječ u dvočlanom i višečlanom nazivu jela pisana velikim pisanim, ukrašenim slovom i potezima pera u oblikovanju slova – tanka crta gore, debela dolje. Slovo koje bi trebalo biti upisano u zamišljanu linijaturu omeđenu trima linijama, npr. veliko pisano K, prelazi svojim donjim krakom donju liniju spajajući se s grafemom *j* i tako podvlači cijelu riječ, primjerice u nazivu *Pečeni Kelj*. Slično se upisuju kroz tri zamišljena polja slova *M, A, T* koja ne bi trebala prelaziti donju liniju kao što to mora grafem *J*. Uzorci rukopisnoga pisma iz hrvatske tradicije pokazuju da je rukopisno pismo bilo koso, a iznimku čini razdoblje između 1892. i 1904. kada je u uporabi bilo okomito rukopisno pismo.

Vidljivo je da su obje zbirke pisane kosim rukopisnim pismom. U starijoj je zbirci pismo u nazivima jela krasopisno i veća se pozornost pridaje oblikovanju slova, dok se u drugoj ističe također važna odlika rukopisnoga pisma, a to je vezivanje slova.

Recepti Zorke Kovačić upisivani su u bilježnicu koja na rubovima stranica ima abecedna slova, ali jela nisu upisivana abecednim redom. Bilježnica ima linijaturu tako da su redovi upisa linirani. Rukopis je uredan školski, što je pogotovo uočljivo u prvom dijelu zbirke. U zapisima receptata Zorke Kovačić zamjetna su dva rukopisa (prema mišljenju troje procjenjivača). Utvrđeno je to prema grafolingvističkim osobitostima rukopisa. U zapisima Zorke Kovačić, osim dvaju, svi su tekstovi pisani istim, odnosno vrlo sličnim rukopisom, što je utvrđeno na temelju individualnih posebnosti nejezičnih sredstava – oblik slova, vezivanje slova i dijakritički znakovi. Zamjetna je rukopisna osobitost u pisanju dijakritičkoga znaka nad grafemima *č*, *ž*, *š*. Znak je napisan kao obrnuta kvačica koja se gotovo pretvara u luk iznad grafema. Uočava se i posebnost u pisanju grafema *r*. Slova su uglavnom pisana pod istim nagibom i međusobno su vezana. Izvjesna se deformacija rukopisa, kolebljivost u nagibu i vezivanju zamjećuje u zapisima nekih receptata, što se može pripisati brzini upisivanja. Pismo mijenja svoj oblik prema kraju zapisivanja što je procjenjivače navelo na mišljenje da se radi i o trećem rukopisu. Međutim, poznato je kako pismo mijenja svoj oblik s obzirom na funkcionalnu posebnost. Bilježnica sa zapisom receptata ipak je za privatnu, osobnu uporabu tako da se može pretpostaviti kako je nakon zapisa na nekoliko početnih stranica u manjoj mjeri popustila pozornost i briga za rukopis. Unatoč tomu, rukopis zadržava osnovna obilježja, tako da se može pretpostaviti kako se ipak radi o istom rukopisu. Zamjetno je kako je samo jedan zapis napisan uspravnim, prilično nevještim rukopisom tako da držimo da ga je zapisala nečija druga ruka.

Stari iložki govor u dvjema iložkim zbirkama receptata

Budući da su te dvije zbirke receptata prostorno smještene u Ilok, u zapadni Srijem, jezično pripadaju u iložku skupinu govora kao dio hrvatskoga jezičnoga prostora na kojem se govorilo i slavonskim dijalektom. Prilikom razvrstavanja hrvatskih govora, među nekim suvremenim opisivačima iložkoga govora postojale su dvojbe kamo taj govor pripada,¹ no posljednje opsežno istraživanje govora Iloka i njegove okolice, a koje je provela dijalektologinja Iva Lukežić,² potvrđuje da je riječ o zasebnoj vrsti govora, tzv. iložkoj skupini mjesnih govora. Nju čine govori Hrvata iz gradića Iloka i Tovarnika te sela Bapske, Lovasa i Šarengrada (Lukežić 1996.). Takvo motrište podupire i

¹ Vidi npr. smještaj i pripadnost iložkoga govora u: Lisac, Josip, *Hrvatska dijalektologija I., Hrvatski dijalekti i govori štokavskog narječja i hrvatski govori torlačkog narječja*, Zagreb, 2003.

² Vidi: Lukežić, I. (1996).

Ljiljana Kolenić i toj skupini dodaje još govor mjesta Ilača (Kolenić 1997: 102).³

O iločkom je govoru prve zapise početkom 20. stoljeća donosio Julije Benešić sastavivši *Rječnik iločkoga govora*,⁴ koji je kao nedovršeno leksikografsko djelo ostao i do danas u rukopisu. Stjepan Sekereš opisao je govor iločkih Hrvata 1983. godine u istoimenoj studiji, zabilježivši taj govor izravnom metodom (Znika 2006: 157). Jezični opis užega, semantički ograničenoga korpusa iz iločkoga govora – kulinarskoga leksika – odnosit će se ponajprije i najvećim dijelom na diskurs *Kuvarke*, jer ona kao stariji tekst (19. st.) jamči izvornost toga govora, a i ta je zbirka recepata mnogo opsežnija od zbirke Zorke Kovačić.

Kulinarski leksik

Korpus odabranih leksema iz područja kulinarstva sastavljen je glavninom na temelju naziva različitih vrsta jela, odnosno iz naslova recepata iz 19. stoljeća, zapisanih u *Kuvarci* Barbare Klasanović. Odabrani leksemi pripadaju semantičkim područjima koja se odnose na sljedeće:

1. vrsta jela (npr. *sulc*, *čorba*, *paprikaš*, *sos*, *krofna*, *kifla*, *koch*, *šato*, *tarana*, *mušakacone* itd.)
2. namirnice (npr. *pirinač*, *makarone*, *kajmak*, *buter*, *oraji*, *čukulada*, *paštrnak*, *gunja* itd.)
3. napitci (npr. *kafa*, *mleko*)
4. priprema hrane (npr. *metiti*, *okiseliti*, *osoliti*, *skuvati*, *popržiti*, *dinstovati*, *trti*, *nadesti*, *špricati* itd.)
5. dodatci jelu (npr. *peršun*, *sirće*, *cuker*)
6. posuđe (npr. *trenica*, *šolja*, *šerpenja* itd.).

U leksiku toga korpusa ima „dosta riječi inojezičnoga podrijetla, te dosta lokalizama i regionalizama, koji se od svojih istoznačnica u hrvatskom standardnom jeziku najčešće razlikuju samo po kojem gramatičkom obilježju“ (Melvinger 2011: 83).⁵

Iz proučavanoga korpusa potvrđen je u Benešićevu *Rječniku iločkoga govora*⁶ tek dio leksema i njihovih oblika, a to su imenice *ajpren*, *dunst*, *fil*, *govedina*, *gunja*, *kajmak*, *kašika/kašičica*, *kifla*, *koch/kok/koka/kolač*,⁷ *krofna*,

³ Vidi i u: Kolenić, Lj. (1996).

⁴ „...vrijeme nastanka Rječnika može se na temelju zabilježenih podataka u Rječniku, smjestiti u razdoblje od 1904. do 1928. godine“ (Znika 2006: 157).

⁵ Jasna Melvinger (2011) pisala je o kulinarskom leksiku u petrovaradinskom govoru. Dio toga leksičkog fonda preklapa se s iločkim, stoga će se ovaj rad služiti opisima jednakih leksičkih jedinica u obama govorima, a koje u svojem radu posebno donosi J. Melvinger.

⁶ O *Rječniku iločkoga govora* Julija Benešića pisali su Marija Znika i Marko Samardžija u zbornicima radova sa skupova *Dani Julija Benešića*, a Benešića kao rječničara predstavili su u istim publikacijama i Ivo Pranjković, Branko Kuna i Krešimir Mićanović.

⁷ Benešić navodi sve inačice germanizma *koch* koje se u njegovo vrijeme uporbaju u iločkom govoru.

krompir,⁸ *kuglof*, *mušacone*, *oras/oraji*, *palačinka*, *pasulj/gra*,⁹ *paštrnak*, *perece*, *pirinač*, *piškote*, *putar*,¹⁰ *patliđan*, *peršun/peršin*, *rezanci*, *savijača/štrudla*, *sirće*, *sos*, *šerpa/šerpenja*, *šolja*, *tarana*, *trenica* te glagoli *kuvat/kuat*, *metit/metnit*,¹¹ *cedit*. Kako je Benešićev rječnik ostao nedovršen, pa je stoga i nepotpun, nije se očekivala potvrda svih leksema iz korpusa. Budući da se u istraživanju željelo doznati o uporabnoj raslojenosti tih leksema danas, ispitana je kazivačica iz Iloka Ružena Rajnović (rođ. 1947.).¹² Ona je potvrdila da od 67 ispitivanih leksema iz iločkoga kulinarstva 41 pripada i danas njezinu aktivnome rječniku, i to u jednakom obliku, a 16 leksema pasivnome rječniku. Za samo 8 leksema ustvrdila je da su joj nepoznati, a to su *spaniše* (torta), *laipciger* (torta), *lincer* (torta), *holifne*,¹³ *aspik*, *arsetle*, (dinstovani) *rostbrot*en i *kiselj*ak. Od toga su prva dva nacionalno-toponimskoga karaktera, a ostali su jezične prilagodbe kulinarizama iz njemačkoga i francuskoga te jedan iz srpskoga jezika. Za dva leksema (*sulcovi* i *trvena tarana*) kazivačica nije bila potpuno sigurna u poznavanje njihova značenja. Fonološkim, morfološkim, pa i semantičkim prilagodbama mnogo je germanizama, turcizama te ponešto hungarizama postalo sastavnicom staroga iločkoga kulinarskoga leksika, a znatnim dijelom i današnjega.

O germanizmima u iločkome govoru pisala je Barbara Štebih (2003.), razvrstavajući ih s obzirom na način njihove jezične prilagodbe u govoru Iločana. B. Štebih u svojem radu donosi i rječnik tih germanizama u kojem za svaki utvrđuje podrijetlo te njegovu hrvatsku standardnu inačicu. U tom rječniku potvrđeni su sljedeći germanizmi iz *Kuvarke* Barbare Klasanović: *dunst m.* (<*Dunstobst*) kompot; *farba f.* (<*Farbe*) boja; *gris m.* (<*Grieß*) krupica (usp. *kriz*); *keleraba* (<*donausch. Kehlerabe*)¹⁴ koraba; *kifla* (<*Kipfl*) pecivo u obliku polumjeseca, roščić; *knedla* (< bav. *Knedl*) okruglica; *krofna* (<bav.-austr. *Krapfen*) krafna; *obrst* (<beč. *Obers*) vrhnje; *sos* (<bav.-austr.

⁸ U Rječniku stoji Benešićevo pitanje: „*krompir* ili *krumpir*?“

⁹ Benešić pogriješno razgraničuje: iločki „*pasulj* ili *gra* (*srpski*)“.

¹⁰ Benešić razgraničuje: iločki „*putar*, *srpski*: *puter*“.

¹¹ Benešić razgraničuje: iločki „*metit*, *metnit*; *srpski*: *metuti*“.

¹² S kazivačicom je razgovarala diplomantica s Učiteljskoga fakulteta u Osijeku i izvorna govornica iločkoga govora Andrea Cerovski i tako zabilježila prisutnost ispitivanih leksema u današnjem iločkom govoru.

¹³ *Holifne* – domaći kolač (Klaić, B.: *holip* i *holipa* od njem. *hohl* – šupalj + *Hippe* – kockasti kolač = tvorničko ime za vafle, tj. od najfinijega brašna umiješeno i hrskavo pečeno tijesto u obliku cijevi, u Šamšalovića: *oblja*); *aspik* (Klaić, B.: franc. *aspic*.) mesna ili riblja hladetina; *rostbrot*en, književno *rostbrat*n (Klaić, B.: njem. *Rostbraten*), pržolica (od govedeg mesa); *lincer* – njemački kolačići (Klaić, B.: *linzer-kolačići* – njem. poslastice od olupanog tijesta, tzv. *linzertajga*), *kiselj*ak – srpski izraz za kiselicu (Brodnjak, V.), *arsetle* – predjelo (franc. *assiette* (a'sjete) zastarjeli izraz za *tanjur*, koji u austrijskom i njemačkom jezičnom području znači *predjelo*).

¹⁴ J. Melvinger za *kelerabu* navodi da dolazi od njem. *die Kohlrübe* i da je podrijetlom zapravo talijanizam (Melvinger 2011: 88).

Soß) umak; *dinstovati*¹⁵ → *dinstati* impf. (<*dünsten*) pirjati; *cuker m.* (<*Zucker*) slatkiši što se za Božić vješaju na bor¹⁶; *koh*¹⁷ *m.* (<*Koch*) nabujak; *kuglof m.* (<*Kugelhopf*) vrsta kolača. Jasna Melvinger (2011) opisujući leksik koji se odnosi na hranu i njezino pripremanje, a koji pripada petrovaradinskom govoru, usredotočila se na tumačenje riječi inojezična podrijetla, germanizama, turcizama, hungarizama i romanizama opisujući „fonološke, morfološke, te sintaktičke inačice hrvatskih kulinarskih riječi i izraza u lokalnom govoru“ (Melvinger 2011: 83). Iločki je kulinarski leksik u suodnosu s opisanom hrvatskom inačicom tamošnjega mjesnoga petrovaradinskog govora, a značajan dio mu je i jednak.

U dvjema iločkim zbirkama recepata potvrđeni su i sljedeći germanizmi koje Barbara Štebih (2003) ne donosi u svojem popisu, ali ih J. Melvinger (2011) spominje u petrovaradinskome govoru: *germa*, prema njem. *Germ*, a podrijetlom od lat. *Germen* – kvasac; *kafa/kava* (ZK), prema njem. *der Kaffe* – kava; *putar/puter/buter*, prema njem. *die Butter* – maslac; *most* (ZK), prema njem. *der Most* – šira¹⁸; *krompir*, prema starijem njem. *die Grundbirne* – krumpir; *saft*,¹⁹ prema njem. *der Saft* – sok; *najgevirc*,²⁰ prema njem. *Neugewürz* – papar; *sulc*, prema njem. *die Sulze* – hladetina;²¹ *modla*, prema njem. *der Model* – kalup; *mušacone*, prema talijanizmu u njemačkome *die Muskatzonen* – sitni kolači;²² *torta*, prema njem.²³ *die Torte* – torta²⁴.

U dvjema iločkim zbirkama recepata potvrđeni su i sljedeći turcizmi koje J. Melvinger navodi u petrovaradinskome govoru: *čorba*, turcizam iz perzijskoga jezika – juha od mesa (*kisela čorba*, *ribnja čorba*, *od mleka čorba*, *od vina čorba*, *od zeleni čorba*); *džigerica* prema tur. *ciğer* – jetra; *pirinač*²⁵ prema tur., a podrijetlom iz perzijskoga *pirinç* - riža; *tarana* prema tur., a podrijetlom iz perzijskoga *tarhana* – suho tijesto naribano u zrnca (Brodnjak 1992); *patlidžan*

¹⁵ U *Kuvarki* je zabilježen produljeni glagolski oblik *dinstovati*, inače tipičan za srpski jezik, a u rječniku B. Štebih nalazi se oblik *dinstati*.

¹⁶ Cuker u kulinarskom leksiku isključivo znači šećer.

¹⁷ U *Kuvarki* je zapisan neprilagođeni, izvorni njemački oblik *koch*.

¹⁸ Valja pripomenuti da Iločani zapravo riječju *mošt* označuju slatko vino, tj. širu, a *mostom* su nazivali gusti preljev koji se priprema od ukuhanoga slatkoga vina uz dodavanje nekih začina. Mostom su se prelijevala razna tijesta. Zorka Kovačić navodi i recept za *kolače od mosta*, u kojima je *most* sastojak koji se dodaje pri miješenju tijesta, odnosno ne služi kao preljev.

¹⁹ J. Melvinger donosi riječ *saftniji* (2011: 89).

²⁰ J. Melvinger donosi riječ *najkvirc* (2011: 90).

²¹ J. Melvinger ističe da se u petrovaradinskom govoru *sulcom* nije nazivala hladetina, nego kakvo prekomjerno zgusnuto jelo.

²² J. Melvinger dodaje da je „ta posuđenica mogla dospjeti i iz kojeg lokalnog govora doseljenika iz mediteranskih predjela“ (2011: 93).

²³ Kako J. Melvinger navodi, naziv potječe od latinske riječi *tortus* u značenju okrugao, a ta je posuđenica mogla doći i preko tal. *torte* (2011: 94).

²⁴ J. Melvinger dodaje da naziv spomenutoga kolača dolazi od značenja lat. riječi *tortus*- okrugao.

²⁵ U hrvatski je ta posuđenica mogla doći i preko tal. *torte*, i preko njem. *die Torte*.“ (2011: 94).

²⁵ U petrovaradinskome je *pirinač*.

turcizam iz perzijskoga jezika; *kajmak* prema tur. *kaymak*²⁶ – vrhnje, skorup; *sirće* – ocat; *biber* – papar; U nazivima recepata, a među leksemima koji su također inojezičnoga podrijetla, potvrđen je samo jedan hungarizam: *paprikaš*, koji je „izvedenica od leksičke osnove *paprika* sufiksom –*aš*, što u mađarskom jeziku ima osnovno pridjevsko značenje, papren, ljutoga okusa“ (Melvinger 2011: 88). U tekstu recepata zapažen je također samo još jedan hungarizam, *šargarepa*, od mađ. *sárgarépa* – mrkva.

Zaključak

Dio je tih opisanih riječi nestao iz iločkoga govora zbog višestrukih razloga, koji su sociolingvističke i psiholingvističke prirode – „od promjene načina života, utjecaja standardnoga jezika, jezičnoga neprilagođavanja doseljenoga stanovništva te ne tako davnih povijesnih događanja“ (Štebih 2003: 298). Iako je još donedavno osobito mlađi naraštaj nastojao u što više prilika govoriti hrvatskim standardnim jezikom, izbacujući iz svoga govora sve riječi koje su se osjećale „nehrvatskima“ (gemanizme, turcizme, hungarizme, dijalektizme) i nastojeći tako svoj govor što više distancirati od srpskoga jezika (Štebih 2003:298), u novije je vrijeme osviješteno da su upravo te riječi izvorni i sastavni dio jednoga hrvatskoga dijalekta – slavonskoga dijalekta - mjesnoga govora iločkih Hrvata. Obje su proučavane iločke zbirke recepata zapisi ne samo kuharskih recepata nego i slike vremena u kojem su nastajale. Ujedinjuje ih težnja njihovih zapisivača da otmu zaboravu, svojemu ili svojih potomaka, nešto što se prenosilo s generacije na generaciju i za što su držali da je vrijedno zabilježiti. Oni su pritom novim naraštajima prenijeli ne samo recepte nego i obilje tekstnoga, jezičnog materijala koji može i nadalje biti predmetom zanimanja i istraživanja.

Literatura

- Anić, V. (1998) Rječnik hrvatskoga jezika. Novi liber. Zagreb.
Anić, V. i dr. (2003) Hrvatski enciklopedijski rječnik. Novi liber. Zagreb.
Brodnjak, V. (1992) Rječnik razlika između hrvatskoga i srpskoga jezika. Školska knjiga. Zagreb.
Ciraki, F. (2004) Bilješke i zapisci. Društvo hrvatskih književnika, Ogranak slavonsko-baranjsko-srijemski. Požega.
Godard, O. (1988) Kuhinja ljubavi. Grafički zavod Hrvatske. Zagreb.
Ivanišević, J. (2008) Kada kuhaju bake... Tradicija i povijest u dvjema bakinim kuharicama. Narodna umjetnost 45/2, 153-164.
Klaić, B. (1985) Rječnik stranih riječi. Nakladni zavod Matice hrvatske. Zagreb.
Kolenić, Lj. (1996) Govor mjesta Ilače, Književna revija, Osijek, br. 5-6, 212-216.

²⁶ J. Melvinger navodi da je *kaymak* u turskome jeziku „mliječni proizvod od kuhanog skorupa“ (2011: 87).

- Kolenić, Lj. (1997) Slavonski dijalekt, *Croatica*, god. 24, br. 45-46, 101-117.
- Kuna, B. (2004) Rječnik u kontekstu suvremenih hrvatskih jednojezičnika. Dani Julija Benešića, zbornika radova I. Pergamena Zagreb. Muzej grada Iloka. Ilok. 95-103.
- Lisac, J. (2003) Hrvatska dijalektologija I., Hrvatski dijalekti i govori štokavskoga narječja i hrvatski govori torlačkog narječja. Golden marketing – Tehnička knjiga. Zagreb.
- Lukežić, I. (1996) Polazišta i teze za opis iločke skupine govora. *Croatica*, god. 26, br. 42-44, 213-236.
- Mićanović, K. (2004) Leksičke razlike i Benešićeva gramatika. Dani Julija Benešića, zbornika radova I. Pergamena. Zagreb. Muzej grada Iloka. Ilok. 113-119.
- Melvinger, J. (2011) Kulinarski leksik u petrovaradinskom govoru. Šokačka rič 8, zbornik sa skupa s međunarodnim sudjelovanjem. Vinkovci, 83-95.
- Petrović, V. (2008) Esekiski rječnik. *Essekerisches Wörterbuch*. Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu. Odsjek za germanistiku. FF-press. Zagreb.
- Pranjaković, I. (2004) Konceptija Benešićeva Rječnika hrvatskoga književnog jezika. Dani Julija Benešića, zbornika radova I. Pergamena Zagreb. Muzej grada Iloka. Ilok. 69-78.
- Samardžija, M. (2004) Rječnik iločkoga govora Julija Benešića. Dani Julija Benešića, zbornika radova I. Pergamena. Zagreb. Muzej grada Iloka. Ilok. 79-85.
- Sekereš, S. (1983) Govor iločkih Hrvata. Matica srpska. Novi Sad.
- Šenoa, M. i Z. (1993) Biskupski sladopek. Školska knjiga. Zagreb.
- Štebih, B. (2003) Adaptacije germanizama u iločkom govoru, *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, knj. 29, 293-323.
- Znika, M. (2004) Leksikografski postupci u Rječniku hrvatskoga književnog jezika. Dani Julija Benešića, zbornika radova I. Pergamena. Zagreb. Muzej grada Iloka. Ilok, 87-93.
- Znika, M. (2006) Benešićev i Sekerešov opis govora iločkih Hrvata. Dani Julija Benešića, zbornik II. Muzej grada Iloka. 157-164.
- URL: <http://en.wikipedia.org/wiki/cookbook>
- URL: http://www.coolinarika.com/magazin/clanak/povijest_kuharica